

Uloga i (ne)potrebnost za tišinom u štovanju

Judita Paljević-Kraljik

<https://orcid.org/0009-0002-7808-3726>

Evandeosko teološko veleučilište, Osijek

judita.paljevic-kraljik@evtos.hr

UDK: 27-5:277

Pregledni znanstveni rad

DOI: <https://doi.org/10.32862/k1.18.1.4>

Sažetak

U ovom radu autorica je istražila postoji li i treba li postojati prostor tišine u štovanju Boga u vjerničkom životu, u crkvenom bogoslužju i u dijelu službe u kojemu se slavi Boga pjesmama. Usporedbom dvaju posjećenih bogoslužja dviju zagrebačkih crkava, Evandeoske pentekostne crkve Stijena spasenja i Kristove Crkve (Kušlanova) te analizom zastupljenosti i uloge tišine, s obzirom na nekorištenje glazbenih instrumenata u Kristovoj Crkvi, zaključeno je da se „prazan” prostor u bogoslužju između pojedinih manjih dijelova bogoslužja upotrebljava na razne načine. Stavljanjem u dijalog intervju s pastorima spomenutih crkava, Ratkom Medanom i Mislavom Iličem, i promišljanja teologa i stručnjaka na području kršćanskog bogoštovlja, iznesene su različite definicije tišine, odnosno mira, koji u današnje vrijeme kod mnogih više ne podrazumijeva apsolutnu tišinu. Također je isti problem stavljen u kontekst modernog vremena koje ne poznaje tišinu i kojemu je tišina nelagodna.

Ključne riječi: *tišina, bogoslužje, štovanje, slavljenje, glazba*

Uvod

Kao glazbenik koji je poučavan o važnosti pauze i tišine te kao introvert kojemu je tišina nasušna osobna potreba, počela sam primjećivati kako se u bogoslužjima različitih kršćanskih crkava sve manje dopušta tišina. Prostor tišine uglavnom popunjava pozadinska glazba ili pjesme slavljenja koje ne završavaju, nego se prelijevaju iz jedne u drugu. Ovaj rad stoga želi ispitati jesu li glazba i voditelji crkvenih slavljenja postali glavni „prekidači” tišine i jesu li bogoslužja, a

time i osobno štovanje vjernika, izgubili nešto gubitkom prirodne tišine? I konačno, treba li namjenski vratiti tišinu u bogoslužja? Promatranjem i usporedbom dvaju bogoslužja dviju zagrebačkih crkava od kojih jedna koristi instrumente u slavljenju, a druga ne te usporedbom i analizom polustrukturiranih razgovora s pastorima ovih dviju crkava, pastorom Evanđeoske pentekostne crkve Stijena spasenja, Ratkom Medanom i pastorom Kristove Crkve (Kušlanova), Mislavom Iličem o pitanju uloge i potrebe odnosno ne - potrebe za tišinom u štovanju, analizirat ćemo odnos glazbe i tišine te ulogu tišine kao jedne od metoda štovanja. Fokusrajući se na pitanje tišine u kontekstu bogoslužja kao liturgije, izostavit ćemo zajednice i pokrete koji vrednuju tišinu u drukčijim kontekstima štovanja. Naglaskom na promatranje crkava zapada u dijalogu s glasovima sličnih pozadina, ponudit ćemo mali uzorak trenutnog stanja tišine u bogoslužju i glazbenom dijelu bogoslužja koji će različite zajednice u svojim kontekstima i liturgijama moći uočiti i usporediti s vlastitim iskustvima te moguće i doprinijeti vlastitim opsežnijim istraživanjima. Stavljajući u dijalog pregled biblijske teologije tišine, povijest glazbe i tišine u liturgiji i razmatranja teologa i vođa slavljenja o ovim pitanjima s promišljanjima dvojice zagrebačkih pastora, usporedit ćemo zaključke o definiciji, metodama i svrsi štovanja i tišine te ulozi koju tišina može imati u bogoslužju.

1. Definiranje tišine

U prvim satima nastave učenja nekog instrumenta, učenik je upoznat s pauzama. Koliko god je zvuk i umješnost da proizvede zvuk atraktivnija početniku, ovladavanje dijelovima skladbe koje u sebi nose pauze, bilo kratke ili duge, ukazuje na budućeg umjetnika. Naime, u pauzama se nalaze trenuci pulsa koje izvođač mora uskladiti sa slušateljem. Ako je izvođač nervozan ili nesiguran, tada u „neizdržanim” pauzama to otkriva svima. Ako su njegove pauze točne, tako da noga slušatelja lagano prati pokretom isti puls, tada slušatelj postaje tihi sugovornik. No, ako izvođač toliko ovlada pauzama i prostorom tišine kao prostorom nad kojim gospodari, kojega se ne boji, kojega proširuje čak izvan zakonitosti vremena, tada dolazi do prostora u kojemu je moguće ostvariti takvu pozornost slušatelja u kojemu se osjetila pripremanju za ono što zvučna misao skladatelja i izvođača ima sljedeće za reći. U takvim trenucima tišine i anticipacije zvuka dolazi do prave, gotovo dvostrane komunikacije, između glazbenika i slušatelja.

Poznavanjem takve moći tišine kao kulturološkog fenomena (Beeman 2005, 23–34) koja je nužna, ali nije isključiva samo za glazbu, u kojoj se otvaraju osjetila i mogućnosti da čujem i da me se čuje, neizbježna je želja za traganjem prostora iste takve tišine i u drugim sferama života. Međutim, u isto vrijeme dok pojedinci prirodno naginju potrebi za takvim, tihim tipom zvuka, što je jedna od mogućih definicija tišine (Beeman 2005, 23–34), svijet postaje sve glasniji. Od industrijske

revolucije do danas proizvodnja stvari koje zvuče na određenim frekvencijama neprestano raste. Tipkajući ove riječi, mogu čuti zvuk udarca tipkovnice, lagano brujanje kompjutorskog ventilatora, brujanje hladnjaka, zvuk vode u cijevima, zvuk automobila... Međutim, nužno je dodati da je uza sve navedene zvukove također prisutna i lagana pozadinska glazba iz zvučnika kompjutora. I skup ovih zvukova prema mnogima bi spadao u kategoriju mira i tišine. Prije negoli postavimo pitanje što je to tišina, i jesu li tišina i mir sinonimi, važno je dodati da živimo u vremenu koje poznaje dva termina: zagađenje bukom i strah od tišine.

Zagađenje bukom pretjeran je zvuk koji negativno utječe na ljudsko zdravlje, životinjski svijet i okoliš (Britannica, „Noise pollution“). Strah od tišine fobija je koja se javlja u moderno vrijeme (Ferrucci 2015). S jedne smo strane neprestano okruženi tehniološkim zvukovima svakodnevice različite glasnoće, zvukovima prirode za koju nam se ponekad čini da je ne čujemo u cijelom asortimanu drugih zvukova, no tu je i neprestani pozadinski zvuk glazbe. Iako i glazba može prema definiciji zagađenja bukom biti zagađivač ako je preglasna, dijagnosticirani strah od tišine ili naučena potreba za pozadinskom bukom televizije, radija i glazbe nastala zbog odrastanja u okolini neprestano upaljenih televizora ili radija, zbog koje mlađe generacije ne mogu podnijeti tišinu (Fell 2012), stvara atmosferu zagađenja bukom. Pozadinska je glazba posvuda: od kafića i restorana preko preglasnog zvuka koji dopire iz slušalica suputnika u vlaku, kao i iz prijenosnih zvučnika, na radnom mjestu, u dizalima, trgovinama i u tišini vlastitog doma. Pozadinska glazba tako je postala metoda stvaranja atmosfere mira, što je zanimljiva misao koju pastor Medan spominje nekoliko puta u razgovoru, govoreći i o osobnom stavu, ali i o načinu na koji vidi da funkcionira naša kultura (Intervju s Ratkom Medanom).

Kratkim ocrtavanjem konteksta ovoga modernog svijeta i njegovog odnosa prema zvuku i tišini pokušavamo prikazati paradoks koji ukazuje na sve bučniji svijet koji simultano podiže razinu glasnoće vlastite tišine, koja teroretski više nije tišina kao konstrukt mira. Tišina, dakle, nije sinonim za mir. S time će se složiti pastor Medan koji smatra da je nekima možda tišina sinonim za nemir dajući primjer o nemiru i šoku koji nastaje kada u domovima nestane struja, a time i izvor većine pozadinske buke (Intervju s Ratkom Medanom). Obojica pastora, iako različitoga osobnog stava prema tišini, upotrijebit će slične izraze opisujući stav ljudi prema tišini u bogoslužju: da ona nekima stvara nelagodu, odnosno da ona nekima smeta (Intervju s Ratkom Medanom, Intervju s Mislavom Ilićem). Koncept mira i odmora u izrazu *šalom* također, zanimljivo, nije sinonim za tišinu u Tanakhu. Cjelovitost i opći prosperitet čovjeka te „odmor“ koji nastupa nakon ulaska u Obećanu zemlju, što bi bio opis koncepta *šalom*, zapravo sadrži svakodnevne aktivnosti, a naročito liturgijske (MacCulloch 2013, 16).

Stoga tišina nije odsustvo zvuka, nego je kulturološki fenomen koji se definira kao kontrast nekom drugom zvuku (Beeman 2005, 24). Takvom definiciji

jom tišine koja ne podrazumijeva odsustvo zvuka zapravo dolazi do individualne definicije tišine koja doprinosi osobnom miru. I dok iz primjera *šaloma* možemo zaključiti da tišina i mir nikada nisu bili sinonimi, važno je ponovno naglasiti da se do danas razina zvukova i buke promijenila od starozavjetnog uživanja *šaloma*. Danas za nekoga taj mir, koji se definira kao tišina, može predstavljati glazbu u slušalicama koja pak drugome predstavlja buku. U takvom svijetu tuđih tišina i buke živi i čovjek koji želi čuti Božji glas u miru vlastite tišine, koliko god glasna ona bila.

2. Definiranje štovanja, bogoslužja i slavljenja

Navedeni su termini samo neki od termina u kontekstu nedjeljnog bogoslužja, pjevanja pjesama slavljenja i življenja života u štovanju Boga, kako potvrđuje i pastor Ilić (Intervju s Mislavom Ilićem), i koji su toliko zbunjujući da gotovo sve knjige na ovu temu posvećuju svoje prvo poglavlje definiranju ovih termina. I dok hrvatski jezik nudi nekoliko termina koji su gotovo sinonimi, engleski jezik nudi jedan termin – *worship* koji obuhvaća sve od nedjeljne službe preko molitve do slavljenja pjesmom, pa sve do cjelokupnog života posvećenog Bogu te predstavlja problem kada postaje nejasno na što se točno pod tim terminom misli, odnosno kada se, primjerice, suzi ideja štovanja na isključivo proslavljanje Boga pjesmom (Kauflin 2008, 206). Kako bismo definirali svoju terminologiju u ostatku rada te ukazali na povezanost ovih termina s prostorom tišine koji istražujemo i njezino mjesto u navedenim konceptima, uslijedit će pregled ovih termina kroz biblijsku teologiju kao i kroz izbor nekih modernijih definicija koje pokazuju da je definiranje ovih riječi ključno za razumijevanje vlastitoga, a posljedično i crkvenog, odnosa prema štovanju Boga.

Štovanje u Starom zavjetu uključuje obožavanje Boga kao kralja što se može izraziti u tišini ili jednostavnim gestama žrtvovanja ili hvale te također uključuje služenje u poslušnosti, vjernosti i poniznosti, očitovano u čitavom životu. Kristov život u evanđeljima ukazuje na pobožan život Židova koji aktivno sudjeluje u vjerskom životu hrama i sinagoga, ali i čiji je cijeli život primjer „žrtvene službe Bogu i svom narodu” na koju ukazuje simbolima kruha i vina. Poslanice pak ističu da u vrijeme zajedništva u isto vrijeme štujemo Boga psalmima, pjesmama i himnama, koje također služe za međusobne ispravke i pouke pri čemu je evanđelje i jačanje vjernika prioritet za one koji štuju. Knjiga Otkrivenja nadalje naznačuje važnost davanja hvale i priznanja kao način štovanja Boga. Poslanica Hebrejima daje važnost međusobnog ohrabrenja kršćana na sastancima gdje su fokusirani na Kristovo dovršeno djelo i nadu svijeta koji će doći. Sumirajući ovaj kratki pregled, štovatelji su, dakle, okupljeni u „štovateljski odnos” s Uskrslim, a Krist je svojim djelom omogućio novi odnos s Ocem i izlivanje Duha Svetoga. Biblijskom teologijom štovanja, Peterson (1992, 73, 129–130, 188, 221, 279, 254, 258, 287)

u simbiozi individualnoga i zajedničkog štovanja prepoznaje element poveznice, odnosno međusobnog ohrabivanja vjernika na zajedničkom bogoslužju za življenje u poslušnosti u svakodnevnom životu.

Međutim, štovanje nije programski opisano u Bibliji, s naglaskom na period kada hramski žrtveni sustav zbog nepostojanja hrama nije moguć ili je u Kristu dovršen te se ovdje otvaraju razne mogućnosti za kršćane kao i pitanje granica dozvoljenog, u kontekstu bogoslužja, ali i razumijevanja šireg termina štovanja (Allan 1987, 63). Jedna od najutjecajnijih crkava 20. stoljeća na području glazbe i načina štovanja, Vineyard, definirajući štovanje kao način ostvarivanja odnosa s Bogom, na koji nas sam Bog poziva i zapovijeda, u kojemu mu se svojevolumino i u ljubavi priznaje vlast i čast, razdvaja glazbeni dio službe koji naziva *worship* od sljedećeg dijela službe koje naziva „vrijeme učenja” (Webber 3:1993, 81, 83). Orguljaš Prezbiterijanske crkve, Dwight Steere (1960, 13), klasificira štovanje u četiri razine: osobno, obiteljsko, neformalno grupno i javno štovanje Crkve. Razlaganjem riječi *worship*, profesor kršćanskog štovanja James F. White (2000, 27, 29), dolazi do definicije štovanja kao „pridavanja vrijednosti ili časti nekome” te uz pregled novozavjetnih termina koji se odnose na štovanje, ističe fizički i žrtveni aspekt štovanja, te želi razlikovati zajedničko štovanje koje je najvidljivije u okupljenoj crkvi, od jednako važnih, individualnih pobožnosti.

Crkva koja se okuplja na nedjeljnim bogoslužjima u štovanju Boga propovijedanom Riječi, pjesmom, čitanjem Pisma, molitvom, Gospodnjom večerom i svjedočanstvima, što su zajednički elementi obiju promatranih crkava prema riječima njihovih pastora, zajednički, dakle, osluškujе Božji glas, učeći pritom kako to štovanje nastaviti u svom svakodnevnom životu. Pastor Medan terminološki razlikuje bogoslužje kao događaj koji ima formu od koncepta štovanja kao širokog termina slavljenja Boga svojim životom, što je terminologija koju ćemo nastaviti koristiti u ostatku rada. Međutim, holističkim pristupom u kojemu se Boga štuje, odnosno slavi, cijelim svojim životom, i kojim se želi otkloniti dualistički pristup života u crkvi i izvan crkve, Medan ukazuje da su dva termina u praksi povezana te da je sve štovanje (Intervju s Ratkom Medanom). U istom tonu holističkog pristupa, dugogodišnji vođa slavljenja Bob Kauflin (2008, 206–209), ističe dva tipa štovanja: privatno i s okupljenom crkvom, povezujući ova dva jednako važna aspekta u jedan, štovanje Boga cijelim životom koje nikada ne prestaje. Ovu vezu izvršno opisuje promjena sintagme vođa slavljenja iz „poziva na štovanje” u „nastavak štovanja” jer je obraćenjem i prvim odazivom na Božji poziv započeo život štovanja Boga.

U kontekstu teme ovog rada i govora o tišini i miru kao određenoj metodi štovanja na bogoslužjima, ali i u cijelom životu vjernika, svaka crkvena zajednica modernog vremena podrazumijeva zajednicu različitih ljudi koji dolaze sa svojim naučenim potrebama za određenim decibelima buke u kojima se osjećaju ugodno, u miru, što je preduvjet da bi ušli u prostor u kojemu mogu u zajedništvu

drugih štovati Boga. Taj preduvjet prepoznaje i Medan, kada opisuje tu različitost ljudi i njihove metode „smirivanja” u svrhu pripreme za štovanje u kontekstu bogoslužja: od sjedanja, čitanja u miru, zaklapanja oči, laganog pjevanja, molitve, pa čak i crtanja (Intervju s Ratkom Medanom). Te se, dakle, naučene potrebe i definicije mira razlikuju od pojedinca do pojedinca, od pastora do pastora, kao što pastori Medan i Ilić svjedoče o različitom osobnom stavu međuovisnosti tišine i mira. Dok Ilić kaže: „Ja volim tišinu”, Medan svoj mir pronalazi uz pozadinsku glazbu jer mu je potpuna tišina nelagodna (Intervju s Ratkom Medanom, Intervju s Mislavom Iličem). Nužno je stoga da svatko definira svoj mir i tišinu u kojemu se ostvaruje njegova osobna komunikacija s Bogom, ali isto tako da promatrajući druge, uvidi drukčije mogućnosti mira kako bi u crkvenom zajedništvu svi mogli doseći zajedničku komunikaciju s Bogom. U toj je iskrenoj samoanalizi također važno prepoznati utjecaj kojemu je svaki čovjek izložen i koji određuje neše poimanje mira. Ne priznati taj utjecaj nad sobom, od skladatelja kršćanske glazbe (Stainberg 1992, 268) preko pastora pa do najstarijeg člana zajednice, bilo to utjecaj iz prošlosti i tradicije ili onaj iz budućnosti i vala noviteta, znači ne sagledati kritički svoje osobne preference u kontekstu zajednice i ispunjenja svrhe iste. Stoga je govor o konceptu tišine, koliko god on bio individualne naravi, važan u kontekstu govora o nedjeljnom bogoslužju jer se ovdje događa zajednički nastavak štovanja Boga kojemu je posvećen cijeli ljudski život.

3. Metodama štovanja do svrhe štovanja: pokret, glazba i tišina

Bogoslužje se mijenjalo kroz povijest, od Šatora preko Hrama, zatim sinagoga pa do prvih kršćanskih zajednica. Definiranjem grčkih novozavjetnih riječi koje se koriste za štovanje, *proskyneo*, *leitourgeo*, *latreuo*, John Allan (1987, 66–67) predlaže tri svrhe štovanja: „*otpuštanje* emocija, *prepoznavanje* Božje veličine umom i *odlučnost* volje za djelima služenja”. Sve je ove tri svrhe prema njemu moguće doseći korištenjem triju metoda štovanja: glazbe, pokreta i tišine. Ostavljajući sa strane metodu riječi, fokus će biti na Allanove tri metode koje su korištene tijekom povijesti u bogoslužjima; od pjesme i pjevanja himni od ranoga kršćanstva, preko korištenja ritualnih pokreta u katoličkoj i pravoslavnoj tradiciji te plesa u crnačkim i latinoameričkim denominacijama, pa sve do korištenja tišine u mističnim tradicijama (Allan 1987, 66–67). Allanovom idejom triju metoda imamo priliku promišljati o vlastitim metodama štovanja i razlogu naglaska koji nekim metodama dajemo kroz sljedeći kratak pregled povijesti korištenja istih.

Metoda pokreta vezana je uz filozofiju tijela. Hebrejski stav prema tijelu poziva da tijelo kao „fizički izraz osobnosti u fizičkom svemiru” ima mjesto u štovanju. Ono „nije kanal svetosti” i, iako pokretom može pomoći u razumijevanju, nije zamjena za „racionalno razumijevanje Boga”. Međutim, platonistička filozofija i stav o tijelu kao o „zatvoru čistog duha” u neku je ruku utjecala sve do danas

na kršćanski stav. On podrazumijeva dva stava prema štovanju: zgražanje prema svemu tjelesnom te želju za duhovnim napuštanjem tijela (Allan 1987, 73–74). Nazivajući glazbu umjetnošću tijela jer poziva tijelo na pokret, a koja se čovjekovim odrastanjem suspreže, White (2000, 115–116) navodi mnoge primjere gdje je ples bio sastavni dio bogoštovlja. U starozavjetnom štovanju ples i pokret bili su dio štovanja. U ranoj crkvi, međutim, ples se nije koristio u štovanju jer je bio dio poganskih religijskih rituala (Allan 1987, 74–75). Klement Aleksandrijski u 2. st. govori o korištenju ruku i nogu. Kvekeri su u 19. stoljeću učinili ples važnim dijelom svog bogoštovlja. Afrički su kršćani donijeli pljeskanje i udaranje nogama koje je donedavno bilo dio bogoštovlja u američkim protestantskim crkvama. Učestalije od samog plesa tu su i mnogobrojni drugi primjeri korištenja pokreta u raznim simboličkim gestama različito korištenim u različitim crkvenim zajednicama: od klečanja i ustajanja, preko zagrljaja, činjenja znaka križa, dizanja ruku do okupljanja, prinošenja, procesija, podizanja kruha i vina i sl. (White 2000, 115–116). Za današnju je crkvu to velik izazov, pogotovo jer u zapadnoj kulturi pokret i ples ne dolaze prirodno, naročito ne u liturgijskom okruženju (Allan 1987, 74–75). Taj stav potvrđuje i pastor Medan kada upitan o pokretu kao metodi štovanja prepoznaje male simboličke elemente kao što su: dizanje ruku, podizanje kruha i vina kao dio metode pokreta, no kao nesvesne jer se o njima ne razmišlja (Intervju s Ratkom Medanom). Pastor Ilić u sličnom promišljanju prepoznaje korištenje pokreta kao nesvesne metode bogoslužja, ali ističe prioritet glazbe kao metode štovanja svoje, ali i drugih zajednica (Intervju s Mislavom Ilićem).

Metodu štovanja glazbom, od triju ponuđenih, obojica intervjuiranih pastora ističu kao primarnu u bogoslužjima svojih crkava. Tema glazbe u crkvenom bogoslužju iznimno je široko područje o kojemu se vode mnoge diskusije. U ovome ćemo je radu samo kratko okrnuti i gledati je u kontekstu njenog odnosa s tišinom u bogoslužju. S time je usko povezana i stalna teološka debata o odnosu sekularne i crkvene glazbe na koje su podjednako utjecale nove tehnologije i pojave novih instrumenata. Tako se rana crkva namjerno htjela razlikovati od poganskih praksi i po pitanju glazbe, kao što se svojim bogoslužjem htjela razlikovati i od judaizma, a na sličnim temeljima nastaju i dileme oko crkvene i sekularne glazbe sve do danas (White 2000, 117). Orgulje su vrlo važan primjer i dokaz ovih teza, ali i daljnjih argumenata. Naime, s obzirom da su se u antici koristile u gladijatorskim igrima i važnim društvenim događajima te su bile omiljeni instrument cara Nerona, tek će se od 11. stoljeća početi pojavljivati u crkvama (Steere 1960, 191).

Ove činjenice otvaraju pitanja o pristupu koji imamo prema novitetima, odnosno koliko se držimo etiketiranja tradicije kao svete. Jesu li naše definicije o kvaliteti i svetosti određene glazbe u povijesti točne? Često se starost i povijesnost, ili takozvani test vremena, uzima kao određivanje vrijednosti nekog djela. Međutim, u danom trenutku kada je to glazbeno djelo nastajalo, moguće je da je to djelo

bilo neprihvatljivo prema standardima svetosti ili vrijednosti svog vremena. Kao što su orgulje dugo bile neprihvatljive u crkvi, zbog svoje asocijacije s poganskim ritualima, a iz današnje perspektive smatrane su nenadmašnim svetim zvukom crkve, Bachove se „duhovne harmonije” smatraju onima iznad svake sekularne glazbe iako se sam stil njegovih sekularnih djela ne razlikuje od stila sakralnih djela (Steere 1960, 191). Također, u srednjem je vijeku bila zabranjena uporaba povećane kvarte kao izrazito disonantnog zvuka za koji su smatrali da pripada đavlu. Taj se zvučni interval danas neprestano upotrebljava (Allan 1987, 73).

Bez obzira kamo diskusija o vrsnosti i pitanju vrijednosti i estetike nekog umjetničkog djela ili instrumenta vodila, a može nas barem podsjetiti da je često neko umjetničko djelo ili instrument bilo kao prorok, nedobrodošlo u svom vremenu, činjenica je da svrha štovanja nije poučavati umjetnost. To, naravno, ne isključuje želju i težnju da u štovanju Bogu damo najbolje i najkvalitetnije.

Kao što su orgulje u 10. stoljeću ušle u Zapadnu crkvu iz sekularnog svijeta i otvorile novi zvuk, stilove i koncept glazbe, tako je ulaskom električne klavijature iz laboratorija u 20. stoljeću otvoreno cijelo novo područje zvukova i stilova (White 2000, 129). Međutim, specifičnost orgulja da drže ton i da stvaraju pozadinsku atmosferu nije rezervirana samo za moderno vrijeme. Orgulje su tu mogućnost imale puno prije sintesajzera, ali je nikada nisu koristile na način na koji se danas na sintesajzeru stisne jedan akord i drži dugo. Crkvena glazba za orgulje poznavala je pauze i kraj skladbe te preludiranje kao svojevrsnu pozadinsku glazbu u bogoslužju, u svrhu stvaranja atmosfere uzvišenosti i smanjivanja distrakcija unutar prostora crkve u prijelaznim dijelovima liturgije. Međutim, kalvinisti, primjerice, izbacuju orgulje jer su one postale zamjena pjevanju i oduzimale su kongregaciji riječi štovanja i sudjelovanja u liturgiji. Luterani su nakon jednog vremena isključenja orgulja iz nekih dijelova službe vratili uporabu instrumenta za meditaciju i osjećaj kontinuiteta unutar službe (Wilson-Dickson 1997, 432–436). Možemo reći da je tanka granica između korisnosti i distrakcije glazbe i glazbenog instrumenta u bogoslužju te da se ona svodi na pitanje motivacije glazbenika i starješinstva crkve. Kao što pastor Medan ističe kako je protiv manipulacije metodama štovanja, naročito glazbe, u kontekstu da je cijela crkva odgovorna za štovanje, a ne samo oni koji vode i imaju manipulativne mogućnosti (Intervju s Ratkom Medanom), svakako motivacija onih koji vode glazbeni dio štovanja u bogoslužju igra važnu ulogu u metodi štovanja glazbom. Moderni glazbeni izričaj sa sobom donosi zaokupljenost sobom i želju za samoprezentacijom te površno uzbuđenje, no u isto vrijeme ohrabruje emocionalnu dubinu (Allan 1987, 72), koja je Božji dar čovjeku za komunikaciju koja ne treba riječi.

Stoga, ne zatvarajući vrata pred novitetima koji jednog dana mogu postati „klasika” i osvješćivanjem da pod određenim utjecajem nove kulture pozadinske glazbe ili buke, ali i platonističke filozofije tijela, odabiremo i stavljamo naglasak na metode štovanja koje smo možda nesvjesno ranije odabrali te osvješćivanjem

motivacije glazbenika u bogoslužju koji glazbenim instrumentom može doprinijeti i i odmoći svrsi štovanja, možemo nadalje istražiti metodu tišine. Pitanje distrakcije za vrijeme bogoslužja kojoj glazbeni instrument može biti uzrok ili lijek te pokušaj njegovog smanjivanja s ciljem ostvarivanja svrhe štovanja nije ograničeno samo na glazbene instrumente. I ova je problematika usko vezana uz ono što ćemo reći o metodi tišine u štovanju.

4. Tišina kao metoda štovanja

Čak je i tišina kao metoda štovanja predmet dileme između starozavjetnog principa molitve koja je uvijek zvučna kao i preispitivanja svrhovitosti iste ako je cilj samo podizati „graju” i buku (Allan 1987, 67). Postoji određena tenzija između tišine i različitih izričaja vokalnosti i njihovog simboličnog značenja u Starom zavjetu. Tanakh povezuje tišinu poraza u ratu s porazom smrti jer mrtvi, odnosno oni koji odlaze u tišinu, ne mogu slaviti Boga. Iako su razlikovali nijeme idole od Jedinog Boga, ipak je bilo uobičajeno židovsko razmišljanje da Bog, kao da je čovjek s ušima, treba čuti izgovorene molitve. U isto je vrijeme postojalo nepovjerenje prema onima koji su se upuštali u tihe molitve za koje nisu znali čemu streme i što traže, kao što se vidi na reakciji svećenika Elija na Aninu tihu molitvu (1 Sam 1,10-18). Tako je usmjerena buka štovanja Boga uobičajena u Izraelu (MacCulloch 2013, 13–14, 20).

Bog je Bog koji govorom stvara, koji komunicira sa svojim narodom, koji se pojavljuje s bučnim efektima gromova i vatre, koji koristi glas posrednika. No, kada Bog šuti, dolazi do reakcije naroda koji je nesretan jer je uskraćen Božje prisutnosti (Ps 22). Iz tišine u stvaranju, iz koje počinje djelo stvaranja, uslijedit će odmor u tišini sedmog dana, u „svetosti tišine” (MacCulloch 2013, 17–21, 28). Usred zvukova radosti, povezanih s Božjom prisutnošću i dnevnim životnim aktivnostima koje uključuju hramske aktivnosti i odnos s Bogom, postoje i posebna mjesta tišine. Značajan je trenutak zvuka tihe tišine, kako hebrejski izvornik to opisuje, u kojemu Bog progovara Iliji na Horebu u 1 Kraljevima 19, 11-13. Jedno od najvažnijih mjesta tišine i Božje prisutnosti je prostor Svetinje nad svetinjama koji je pak dovoljno udaljen od radosti dvorišta u kojima se pjevalo, žrtvovalo i slavilo. Osim ovog očitog duhovno-fizičkog prostora tišine, društvene su konvencije podrazumijevale šutnju pred monarhom što se očituje i u Psalam 37 („Budi tih ili smiri se pred Gospodinom”), dok pak Psalam 19 pronosi ideju „tihog štovanja”.

Različiti iskazi mistika opisuju stav i svrhu tišine u štovanju. Dionizije Areopagit piše da duhovni rast ne dolazi iz poznavanja Boga, nego tek uklanjanjem sveg znanja o Bogu u tišini dolazi do „golog zajedništva duše s Bogom”. Ovakva vrsta duhovnosti, smatra Allan (1987, 75–77), osim što nije dostupna svakom kršćaninu, vrlo je slična misticizmu drugih religija te je stoga i opasna. Zapadni su mistici tišinu smatrali umijećem jednakom govoru, ističući važnost dobre mjere u oba

slučaja. Ambrozije Milanski tišinom je nazvao i novi koncept zajedničkog čitanja psalama, u kojemu svi govore, a nitko ne prekida, i pri tome je ukinuta svaka distrakcija izvana (MacCulloch 2013, 86, 92, 94). Govoreći o svijetu, katolički teolog kardinal Robert Sarah kritizira neprestani, brzi i glasni monolog svijeta zbog čega svijet ne može čuti Boga: „Buka je zavaravajuća, uzrokuje ovisnost i lažni je smirivatelj” (Sarah i Diat 2017, 56).

Reformacija vraća stav Tanakha prema tišini i u svojoj „eri riječi” neprestano govori, proizvodi i objašnjava Riječ. Osim te bujice izgovorenog, protestanti proizvode „buku” kongregacijskim štovanjem u vidu glazbe, međutim, Zwingli također prepoznaje i da je „istinska molitva, tiha molitva”. Ovi naglasci različito će se naglašavati u pojedinim teologijama i crkvama (MacCulloch 2013, 129, 131–132). Dok pastor Medan spominje dijelove nakon propovijedi i prije Gospodnje večere kao moguće prostore tišine koje koristi njegova lokalna crkva, ipak zaključuje da tišina nije integralni dio bogoslužja (Intervju s Ratkom Medanom). Pastor Ilić će reći da nije primijetio tišinu u drugim evanđeoskim crkvama te da se i u njegovoj lokalnoj crkvi, koja ne koristi glazbene instrumente, jako rijetko dogodi namjenska tišina od nekoliko minuta za vrijeme bogoslužja (Intervju s Mislavom Ilićem). Zanimljivo je, dakle, promatrati kako pastor crkve koja je bez instrumentalne podloge, koji sam voli tišinu, prepoznaje kako ljudi uvijek imaju potrebu ispuniti prostor tišine govorom, pjesmom ili šuškanjem te izražava želju uvesti prostore namjenske tišine. S druge strane pastoru Medanu apsolutna tišina nije ugodna te prepoznaje da naša kultura nije prijateljski nastrojena prema tišini i zagovara atmosferu tišine koja omogućava smiraj u obliku pozadinske glazbe (Intervju s Ratkom Medanom). Upravo će njihovi iskreni opisi svojih karaktera i karaktera crkve biti vidljivi u bogoslužjima njihovih crkava kojima sam prisustvovala tijekom dvije nedjelje u svibnju 2023. godine.

5. Dva bogoslužja: EPC Stijena spasenja i Kristova Crkva

U svibnju 2023. prisustvovala sam nedjeljnom bogoslužju Evanđeoske pentekostne crkve Stijena spasenja u Zagrebu i nedjeljnom bogoslužju Kristove Crkve u Kušlanovoj, Zagreb. U Stijeni spasenja služba je počela u 10:30 h uvodnom pjesmom nakon koje je glazba uz zvukove gitare „prešla” u drugu pjesmu koja je završila u *a capella* formi. Uz gitarista i glavni ženski vokal, ostatak je benda uključivao bubnjara, basista, flautisticu i tri prateća vokala. Nakon *a capella* završetka druge pjesme gitara je lagano nastavila kao glazbena pozadina za molitvu, nakon čega su uslijedile dvije vesele pjesme. Nakon pokretnijih pjesama uslijedila je molitva pastora uz pratnju gitare. Po završetku molitve uslijedilo je čitanje iz Biblije bez pratnje muzike, da bi po završetku pročitana gitara lagano postala podloga za molitvu voditeljice slavljenja iz koje je potom potekla pjesma na koju se ljudi njišu, dižu ruke i lagano pjevaju. Pjesma završava, ali gitara nastavlja održavati

glazbenu pozadinu dok voditelj službe priprema crkvu za Gospodnju večeru, da bi zatim pastor preuzeo vođenje tog dijela službe, uz stalno prebiranje gitare. U 11:00 h crkva pjeva *Plaćeno je sve* nakon čega nastupa pozadinska tišina za vrijeme koje traju molitve, čitanje biblijskog teksta koji će biti propovijedan te molitva za propovjednika. U 11:15 h započinje propovijed s čijim će završetkom u 11:53 h odmah uslijediti zadnja pjesma predvođena bendom koji se počeo pripremati sa zadnjim rečenicama propovijedi. Nakon zadnje pjesme odmah slijede obavijesti da bi zatim uz gitaru uslijedila kratka molitva te za kraj završni pozdrav i molitva s čijim je završetkom u 12:03 h odmah puštena snimljena pozadinska glazba.

Moje su misli tijekom bogoslužja bile fokusirane na iščekivanje prostora tišine i prilike za unutarnju kontemplaciju u bilo kojem dijelu bogoslužja. U doslovnom smislu tišine, kao namjerne ili nenamjerne aktivnosti od strane bilo kojeg člana tima za slavljenje ili voditelja službe, ona nije ostvarena. Osim gitare koja je popunjavala i povezivala prostore između pjesama i dijelove bogoslužja, izuzev propovijedi, i samog dijela slavljenja pjesmama, tu su bile i molitve, obavijesti te sama propovijed za koje se sve zajednički može reći da su bili dio perpetualnog zvuka. Zvuka pjesme, instrumenata i govora. S druge strane, opservacija neke druge osobe, nefokusirane na iščekivanje tišine, mogla bi opisati da je služba tekla glatko, pripremljeno, bez zapinjanja, prelijevajući jedan dio službe u drugi poput valova. S treće strane, mjerac decibela i dinamike pokazao bi da je u tih sat i pol zvuka izmijenjena svaka dinamika uz fino korištenje prijelazne dinamike *crescenda* i *decrescenda* koja je davala iluziju tišine i osjećaj mira u *piano* dijelovima gitare, ili same propovijedi koja je također imala svoju mikrodinamiku.

Kao klasično odgojeni glazbenik cijenim formu skladbe autorski zamišljenu, koja ima svoj kraj. Međutim, vrlo je popularno na kršćanskoj svjetskoj glazbenoj sceni izvoditi niz pjesama bez prekida, koje se prelijevaju jedna u drugu, po mogućnosti u istom tonalitetu. Glazbenici Stijene spasenja ovaj su trend jako dobro odradili, stvarajući atmosferu neprestane glazbene podloge. Međutim, taj popularni glazbeni trend ne samo da zaboravlja na autonomnost svake skladbe koja je cjelina za sebe, nego ujedno postaje neprijatelj tišini jer ne koristi ni jednu pauzu da anticipira zvuk, s obzirom da zvuk ne jenjava. Također, taj je *perpetuum mobile* zvuka mojoj introvertnoj naravi, koja uistinu treba tišinu da sabere misli i uroni u Božju prisutnost, velika distrakcija. Moje osobne preference očito utječu na moje opservacije te bi daljnje istraživanje uključivalo veći broj ispitanika različite dobi i profesija kako bismo dobili točniji odnos onih kojima je tišina nasušna potreba, naročito u crkvi, i onih kojima bi opisana služba možda čak djelovala nedovoljno glasnom i nepovezanom. No, i prije tog istraživanja pastori i voditelji slavljenja trebali bi si postaviti abrahamsko pitanje, za koliko su ljudi spremni spasiti tišinu? U konačnici je svrha štovanja postignuta, a metoda glazbe, pokreta u obliku dizanja ruku i pljeskanja te laganog plesanja, i tišine kao najsmirenijih dijelova službe kada su stavljani u kontrast s bučnijim i aktivnijim, tome je dopri-

nijela. To se moglo vidjeti i osjetiti prema zajedništvu crkve u molitvi, pjesmi i slušanju Riječi koji su dali slavu Gospodinu.

Sljedeće nedjelje istog mjeseca prisustvovala sam nedjeljnom bogoslužju Kristove Crkve u Kušlanovoj ulici u Zagrebu. Odabrala sam ovu zajednicu upravo zbog njene posebne karakteristike da ne koristi glazbene instrumenta u svome bogoslužju. Zanimalo me u kolikoj je mjeri glazba, koja je pod velikim utjecajem svijeta po pitanju inovacija u tehnologijama, stila i zakonitosti skladanja te cjelokupnoga pozorničkog izričaja glazbenika (Ingalls 2017, 10–12), glavna ili možda jedina metoda štovanja koja odnosi tišinu. S obzirom da u ovoj crkvi nema instrumenta niti orgulja niti klavijature ni prebiranje gitare neće biti prisutno da neumorno održava pozadinsku glazbu, a ljudski glas, koji je u ovoj crkvi naročito cijenjen, nije neumoran da može držati jedan ton 30 minuta.

Služba je počela u relativnoj tišini, uz blago brujanje zvuka projektora koji će neumorno pratiti cijelo bogoslužje. Nakon uvodnoga pročitano biblijskog teksta i molitve uslijedile su tri pjesme na način da pastor izgovori broj pjesme u pjesmarici nakon čega predvodnik, pripremljen unaprijed, nakon nekoliko sekundi započinje pjesmu te mu se pridružuje ostatak zajednice. Svi se glasovi čuju, razlikuju se mladi i stari glasovi u pjesmi, i čujem čak i svoj glas. Nakon zadnje pjesme zajednica u tišini prati dolazak voditelja koji predvodi molitvu. S obzirom da nema mikrofona, zajednica se još više smiruje kako bi stišala svoje šuškanje i komešanje te bolje čula molitvu. Molitva uvodi u Gospodnju večeru, prvo za kruh, nakon čega slijedi pjesma dok se kruh dijeli i blaguje. Zatim slijedi molitva za vino te se ponavlja obrazac. Nakon završetka pjesme slijedi tišina u trajanju od dvije minute u kojoj se čeka da svi uzmu i vrate vino te da poslužitelji obave sve vezano uz tu službu. Zatim ponovno započinje molitva pa čitanje teksta kao priprema za sakupljanje dobrovoljnih priloga koje se vrši u tišini, ponovno u trajanju od dvije minute. Po završetku sakupljanja odmah slijedi propovijed. Nakon propovijedi se pjeva zadnja pjesma te s obavijestima završava bogoslužje koje se odmah pretvori u druženje i razgovor.

I dok su dvije karakteristike izražene u ovom bogoslužju, naročito u odnosu na bogoslužje u Stijeni spasenja, a to je nepostojanje pozadinske stalne glazbe i dvije dvominutne pauze tišine, osobni dojam bio je da ima još puno prostora za namjensku tišinu, ali i za spontanu tišinu. Naime, kao kada dijete uči instrument i glazbene pauze te je nestrpljivo u sebi izdržati tu pauzu koliko je ona propisana u strahu da ne zakasni ili ne pogriješi na prvu sljedeću notu, tako je i ova služba imala mogućnost za nekoliko takvih prostora prirodne tišine koja je imala svoj tempo i svoj puls, ali koja je prerano prekinuta nestrpljivim zapjevom ili molitvom prije izdržanoga takta pauze. Tako je dojam nakon opservacije ovog bogoslužja da je bilo prostora za još namjenske tišine, naprimjer, nakon propovijedi, ali još značajnije od toga da čovjek nužno ne treba glazbeni instrument da bi omeo tišinu. Čovjek to čini nestrpljivošću koja proizlazi iz želje da sve glatko teče. On

to čini vlastitim nervoznim pokretima, šuškanjem i meškoljenjem i strahom od „praznog hoda” koje je u današnje doba znak gubitka vremena ili neostvarenog ideala da se sve odvija glatko kao pripremljena predstava. On takve prostore tumači kao nelagodne tišine koje je nužno popuniti, kako je i sam pastor Ilić zamijetio u našem razgovoru (Intervju s Mislavom Ilićem). Međutim, upravo težnja da se oni popune čini efekt napadne prijevremene reakcije zbog koje sve ispada iz ritma i postaje nervozno. A s nervozom koju prati zvuk prestaje tišina, i još važnije, osjećaj mira neophodan za postizanje svrhe štovanja.

Iznenadujući zaključak opservacije ovih dviju službi je da je glazba praktičan alat s kojim je najlakše prekinuti tišinu, ali da glazba nije jedini alat koji prekida tišinu. Zaključak je također da glazba može donekle igrati ulogu tišine pogotovo kada se dopusti široki dinamički raspon zvuka u kojemu se najtiši zvukovi mogu definirati kao atmosfera tišine, stav koji zastupa pastor Medan (Intervju s Ratkom Medanom), ali i da je prekid stvarne tišine u obliku govora, hodanja, šuškanja, preranog pjevanja u kontekstu neizdržanih pauza time lakše uočljiviji jer se događa u atmosferi u kojoj se sve čuje.

Postavlja se, dakle, pitanje svrhe i uloge tišine, ili atmosfere tišine, u kontekstu bogoslužja. Je li odmak od zvuka a priori potreban čovjeku u bogoslužju kao metoda osobne kontemplacije s Bogom (Sarah i Diat 2017, 21–22)? Je li takva tišina, najmanja količina ikakvog zvuka, ono što je potrebno svima, ili samo nekima, možda čak manjini? Ili su se potrebe današnjeg čovjeka promijenile, kako uviđaju oba pastora, te je atmosfera tišine kakvu može proizvesti pozadinska glazba, naročito u prikriivanju drugih distrakcija u obliku šuškanja, prometa i šaptanja ili zijevanja, bolja podloga za osobni razgovor s Bogom? I možda najvažnije pitanje koje će ovdje morati ostati neodgovoreno jer bi mu trebalo pristupiti iz discipline psihologije i sociologije: Je li zapravo nužno i potrebno čovjekovu potrebu, ono što on smatra da mu je ugodno i potrebno, uopće zadovoljiti?

6. Tišina i štovanje glazbom, tišina i bogoslužje, tišina i štovanje

Nastavljajući na ideju bogoslužja kao nedjeljnog okupljanja crkve koja u zajedništvu štuje i slavi Boga, između ostalog i pjesmom, te se završetkom bogoslužja štovanje nastavlja u individualnim životima pripadnika crkve, metodu tišine sa svrhom smirivanja i pripreme za komunikaciju s Bogom možemo promatrati u tri aspekta: slavljenju Boga pjesmom, u cjelokupnom događaju bogoslužja i u štovateljskom životu vjernika.

Prvo želimo promotriti gdje je tišina u odnosu na glazbu, svoga najvećeg partnera, a danas često suparnika. Glazbeni dijelovi bogoslužja, u kojima je glazba glavna metoda štovanja ili proslavljanja Boga pjesmom, prostori su molitve, odnosno komunikacije s Bogom, i često se definiraju kao slavljenje. Pitanje tišine u crkvi uvijek je usko povezano s glazbom jer se glazba definira i kao ona koja pre-

kida tišinu i kao ona koja eventualno omogućava tišinu. I teško je razdvajati ova dva koncepta jer su bogoslužja prožeta glazbom te nisu nužno skupljena u samo jedan dio službe. Dva opisana promatrana bogoslužja tako imaju fokus na skupinu pjesama na početku službe iako će samo štovanje pjesmom biti zastupljeno i za vrijeme Večere Gospodnje, za vrijeme davanja ili nakon propovijedi.

Uzimajući taj prvi dio bogoslužja u kojemu se izmjenjuje više pjesama, uz molitvu i čitanje Božje riječi kao među intervalima, lokalna Kristova Crkva daje primjer prirodne tišine koja omogućava da pjesma završi, da postoji prirodna kratka pauza i mali prostor za molitvu u tišini. Iako ovo nije namjenska tišina, ona je prirodna, dio je glazbe jer poštuje zakonitosti pauze, završetka skladbe i odmora od jedne skladbe, njenog tonaliteta, karaktera i poruke. To je način koji je bio prisutan u mnogim crkvama i na mnogim bogoslužjima sve do 20. stoljeća. Suprotno tome, moderni koncepti štovanja skupljaju više pjesama, izvodeći ih u jednom ili srodnom tonalitetu, često bez završetka pjesme, kako bi se sve stopilo u jedan izričaj, u jednu pjesmu. Takav neprekinuti zvuk pjesme, koja postaje jedna dugačka pjesma, zapravo ne daje mogućnost razmišljati o pjesmi kao jednoj egzegetske cjelini kakvom ju je autor zamislio, koja ima svoj početak, sredinu i kraj i koja nakon što završi treba prostor da se o njoj još promišlja.

Kada govorimo o tišini u bogoslužju, tada se nužno postavlja pitanje na koju i kakvu se tišinu misli. Peterson (1992, 160) ukazuje na sklizak teren kada tišina može biti dobrodošla ili distrakcija: „Formalnost može biti izraz vrlo uskog i nedostatnog pogleda na štovanje, dok neformalnost može biti izlika za manjak pripreme ili bilo kakvog ozbiljnog pokušaja za kolektivnim susretom s Bogom.” U jednu ruku toliko navikli da bogoslužje teče glatko i da je svaki dio u kojemu se naizgled ne događa ništa – nelagodan. To potencira teret na voditelje da bogoslužje teče kao predstava. Ugroženost glatkoće službe i želja za izvrsnošću mogu biti distrakcija i za aktivne i za pasivne sudionike. Pripreme za bogoštovlje su, međutim, obveza pastora, ali i crkve. Duhovna priprema i svjesnost da je Bog onaj koji „ocjenjuje” naše štovanje, jer je Njemu ono usmjereno, esencijalni su. Iako je priprema koja pospješuje izvrsnost važna, u konačnici Bog ne treba našu izvrsnost jer ona njega nimalo ne uvećava, a ista može voditi u ponos i brigu za vanjskim, zanemarujući sadržaj (Hayford, Killinger i Stevenson 1990, 18–19, 37). Međutim, koliko je važna tehnička priprema onih koji vode, važnija je duhovna priprema svih prisutnih jer u tom slučaju svaka tehnička poteškoća, svaki naizgledni problem neće remetiti duhovni mir onih koji stoje ispred kao pozivatelji na štovanje. To je cirkularni problem koji jasno pokazuje da je svaka osoba zajedništva jednako odgovorna za iskustvo štovanja u zajedništvu koje će biti ugodno Bogu, kako svoju crkvu uči pastor Medan (Intervju s Ratkom Medanom).

Razmatrajući kako glazbom doprinijeti trenutku prinosa kruha i vina, i ideju da apsolutna tišina ne postoji, naročito zbog buke prometa i svakodnevice koja dolazi izvana, crkveni orguljaš Steere (1960, 194) smatra da orguljaš može

ponuditi „finu tkaninu organiziranog zvuka” protiv buke i distrakcije izvana, koja ima ulogu ponuditi atmosferu tišine u svrhu pripreme za svetost trenutka. To je čest pristup većine crkava u kojima postoje instrumenti. Steere vidi ulogu orgulja kao glatke poveznice među dijelovima službe, kao uklanjanje distrakcija, i dobru pripremu za početak samog bogoslužja, što je ideja o kojoj kontemplira i pastor Medan (Intervju s Ratkom Medanom). No orgulje, smatra Steere, ne smiju „govoriti” umjesto vjernika, a naročito treba omogućiti vjernicima prostor „tihe” osobne molitve. Navodeći osnovni razlog protiv sviranja za vrijeme tihe osobne molitve, Steere iznosi iskustvo o tipu ljudi koji ne mogu ne slušati glazbu. Tako je osobna molitva pod distrakcijom melodije koja odvlači molitelja, umjesto da mu omogućava mir od distrakcija.

Prostori tišine tijekom bogoslužja, kako smo vidjeli na primjeru Kristove Crkve, mogu biti popunjeni drugim neglazbenim zvukovima, riječju, molitvama, obavijestima i namjerno suženi da ne izazovu nelagodu i osjećaj nepripremljenog bogoslužja (Hayford, Killinger i Stevenson 1990, 60–61). Međutim, tišina koja ima svoj prostor u štovanju te je zajednički disciplinski usmjerena kristocentričnom meditacijom, razmišljanjima o njegovoj riječi i djelima, promišljanju o kajanju, ili o pouci koja je iznesena, tada je i ona svrhovita i vodi k štovanju (White 2000, 116). Posebice je korisna jer ukida vanjske podražaje i od pasivnog štovatelja čini aktivnog štovatelja, približava štovatelje u dublje zajedništvo, koji u tišini postaju svjesniji jedni drugih, i mijenja smjer štovanja jer uklanjanjem „buke” dolazi do pažljivije osluškivanja Duha Svetoga i njegovog vodstva (Allan 1987, 75–77). Nezaboravno nedjeljno bogoslužje je ono u kojemu svi dijelovi službe, od molitava, pjesme, čitanja, molitava, propovijedi i Gospodnje večere upućuju na cjelokupno iskustvo cjeline te službe (Hayford, Killinger i Stevenson 1990, 23). A pastor Medan dodao bi „na cjelokupno kršćansko iskustvo” jer štovanje ne prestaje s napuštanjem prostora u kojemu se odvila služba (Intervju s Ratkom Medanom).

U trećem, najširem kontekstu štovanja cijelim životom, koji odlazeći s bogoslužja, implementira naučeni prostor intime s Bogom u svoju svakodnevicu, vidimo zadnju ulogu tišine. Hoće li ta svakodnevica uključivati i potragu za prostorima samoće i tišine za ostvarivanje komunikacije sa Stvoriteljem ili neće imati potrebu za takvom vrstom izolacije, ovisit će o karakteru pojedinca, ali i o primjeru crkvene zajednice kojoj pojedinac pripada. Izdvajajući iz niza misli katoličkog svećenika Saraha o načinu susreta s Bogom, ističe se tišina kao nužnost za takav susret. Sarah smatra (2017, 21–24, 27) da je Božji glas tih te da Boga susrećemo „samo u vječnoj tišini u kojoj boravi”, da je On sam tišina i da „ta božanska tišina boravi u čovjeku” te da Boga otkrivamo po Njegovoj tišini „upisanoj u središte našeg bića”. Navodeći kako ni jedan prorok nije susreo Boga bez da se povukao u samoću i tišinu, nastavlja da nije dovoljno da čovjek bude tih, nego je „nužno da postane tišina”. I dok je samoća najbolje mjesto za slušanje Božje tišine, tišina koja nam otkriva Boga prebiva u nama te sami možemo ostati tihi i u kaosu buke koja nas

odvaja od transcendentne dimenzije. „Tišina nije odsustvo”, nego je manifestacija najintenzivnije prisutnosti. Sarah ovome dodaje i misli Benedikta XVI. koji govori kako živimo u društvu u kojemu se čini da svaki trenutak mora biti ispunjen „projektima, aktivnošću i bukom” te stoga nema vremena za slušanjem i potiče da se ne bojimo „stvoriti tišinu, u sebi i izvan sebe” kako bismo bili svjesni Božjeg, ali i glasova onih pored sebe.

Zaključak

Treba li, dakle, crkveno bogoslužje govoriti jezikom koji svijet razumije? Jezikom neprestanog zvuka, pokreta, šuma, rada automobilskog ili motora hladnjaka, brujanja kompjutera, pozadinske glazbe? Treba li crkva prepoznati da današnji čovjek tišinu i mir i teoretski i praktično ne definira kao odsustvo zvuka te sukladno s tim stvarati ili nastaviti stvarati atmosferu mira s pozadinskim zvukovima i neprestanog pokreta, na kakve je čovjek navikao, u skladu s kontekstom modernog čovjeka, kako bi u tom „ugodnom” ozračju čovjek mogao štovati svog Stvoritelja? Ili je zadaća crkve educirati i suočiti čovjeka sa zaboravljenim, nekima nelagodnim aspektom tišine, i omogućiti ga, barem u crkvi, čovjeku koji ne može ili ne želi pobjeći od dnevne buke svoje svakodnevice. Postoji li u bogoslužju prostor i svrha za „džepove tišine”, za pauze i na koji bi se način one mogle implementirati u liturgiju bogoslužja? Na ova pitanja, postavljena tijekom ovog rada, moguće je ponuditi neke prijedloge.

Svaka crkva i svaki pastor imaju svoje izazove kao i svoje specifične pozive da služe na određeni način i određenim skupinama ljudi. To je bogatstvo protestantskih crkava, kako će zaključiti pastor Medan (Intervju s Ratkom Medanom). Izazovi njegove vizije da Stijena spasenja bude gradska crkva otvorenih vrata za sve, uključuju ostvarivanje finog balansa „između topline i ozbiljnosti, između distance i bliskosti”. Građanin pastor Medan će sa svojim starješinstvom i voditeljima slavljenja takvoj gradskoj crkvi, otvorenoj svima, ponuditi ozračje u kojemu diše naša kultura, kako to prepoznaju oba pastora; ozračje mira u obliku pozadinske glazbe, u cijeloj paleti prijelazne dinamike, u kojoj će tišina dobiti sva svoja obilježja dobre podloge za ulazak u duboko zajedništvo s Bogom i zajednicom. Sve to sa svrhom da se štovanje pjesmom samo nastavi u štovanje slušanjem Riječi kao središta bogoslužja kako bi se crkva nahranila i ohrabrila te nastavila štovati Boga u svojim osobnim svakodnevnim životima, sve dok se opet ne susretne u zajedničkom štovanju Boga čak i na kavi, do sljedećeg nedjeljnog susreta, prije nego počne pozadinska glazba novog bogoslužja i nova hrana Riječi. I ta će crkva, u modernijem izričaju naše kulture, govoriti jezikom čovjeka naviklog na zvuk, a možda će se ponekad sjetiti da u crkvi sjedi i introvert željan tišine, naročito u svojoj komunikaciji s Bogom i crkvom.

Izazovi pastora Ilića pak predstavljaju očuvanje arheološkog artefakta tišine, krhkoga i izloženog vremenskim uvjetima koji traže da se on malo promijeni, da ojača, da postane glasniji, sličniji okolnim modernim zgradama ne bi li opstao u kulturi neprestanog zvuka. Kod njega možemo naučiti ne samo čuti svoj i tuđi glas u pjesmi, nego svoju i tuđu tišinu u kojoj nam Bog progovara, a koja ne traži puno riječi. No, ako se Kristova Crkva u Kušlanovoj ulici preda neumoljivim izazovima moderne svakodnevne buke, tada smo izgubili svi, a ne samo pripadnici te zajednice. Zajedništvo s Bogom i ljudima u tišini ostat će samo sjećanje ove generacije i potom zaborav za sve.

Smatram da je upravo postojanje ovog bogatstva različitih bogoslužja mogućnost odgovora na postavljena pitanja tijekom ovog rada. Jedna će zajednica staviti naglasak na moderan jezik kulture, a druga će zadržati jezik prošlosti. Jedna će nadglasati buku svijeta štovanjem, svojim bubnjevima i cimbalima i glasovima, a druga će u tišini zaći u transcendentne prostore u kojima će oslušivati Božji glas. Jedna će preparati nebesa u štovanju i sjediniti svoje glasove s nebeskom crkvom u štovanju Boga. A druga će preparati transcendentni zid koji nas dijeli od Božjega glasa da zajedno s nebeskom crkvom uživa u Njemu.

A možda će neka druga zajednica tražiti balans u metodama i, inspirirana svezima u Stijeni i u Kušlanovoj, uz pratnju instrumenata u slavljenju Boga pjesmom dodavati ne samo „novu pjesmu” nego i „novu tišinu” kao kreativni odgovor koji Bog od nas traži u bogoštovlju (Allan 1987, 63, 65). I kao što početnik na instrumentu isprva žuri u svojim pauzama, gubi puls, pokazuje nervozu i nestrpljivost skraćujući pauze, da bi s vremenom počeo vladati osjećajem pulsa i vremena te da bi zatim dospio u stanje uživanja u tišini pauze, proširujući to vrijeme u kojemu se događa poseban kontakt između glazbenika i slušatelja kako bi omogućio atmosferu pomnog slušanja, takve će korake prolaziti i ta crkvena zajednica s idejom „nove tišine”. I kao što svaki glazbenik brzo nauči, nakon puno prakse i neumoljivog vježbanja, crkva će ovladati novom metodom štovanja, onom namjenske tišine. Za sve introverte ovog svijeta ili barem one koji govore jezikom tišine.

Popis literature

Intervju s Ratkom Medanom, pastorom Evanđeoske pentekostne crkve „Stijena spasenja” Zagreb, 16. 9. 2023.

Intervju s Mislavom Ilićem, pastorom Kristove Crkve Zagreb (Kušlanova ulica), 15. 9. 2023.

Allan, John. 1987. Music, Movement and Silence in Worship. *Christian Brethren Review* 39: 63–78.

Beeman, William O. 2005. Silence in Music. U: Maria-Luisa Achino-Loeb, ur. *Silence: The Currency Of Power*, 23–34. New York: Berghahn Books.

- Britannica. „Noise pollution“. Pristupljeno 19. 9. 2023. <https://www.britannica.com/science/wave-physics>.
- Fell, Bruce. 2012. Bring the Noise: Has Technology Made Us Scared of Silence?. <https://theconversation.com/bring-the-noise-has-technology-made-us-scared-of-silence-10988> (pristupljeno 19. 9. 2023.).
- Ferrucci, Piero. 2015. Who's Afraid of Silence?. <https://www.fearof.net/fear-of-silence-phobia-sedatephobia/> (pristupljeno 19. 9. 2023.).
- Hayford, Jack, John Killinger i Howard Stevenson. 1990. *Mastering Worship*. Portland: Multnoah Press.
- Ingalls, Monique M. 2017. Style Matters; Contemporary Worship Music and the Meaning of Popular Musical Borrowings. *Liturgy* 32/1: 7–15.
- Kauflin, Bob. 2008. *Worship Matters*. Wheaton: Crossway.
- MacCulloch, Diarmaid. 2013. *Silence: A Christian History*. Ney York: Penguin Group.
- Peterson, David. 1992. *Engaging with God; A Biblical Theology of Worship*. Downers Grove: InterVarsity Press.
- Sarah, Robert Cardinal i Nicolas Diat. 2017. *The Power of Silence; Against the Dictatorship of Noise*. San Francisco: Ignatius Press.
- Stainberg, Ben. 1992. The Jewish Tradition. U: Lawrence A. Hoffman and Janet R. Walton, ur. *Sacred Sound and Social Change*, 255–274. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Steere, Dwight. 1960. *Music in Protestant Worship*. Richmond: John Knox Press.
- Webber, Robert E., ur. 1993. *The Renewal of Sunday Worship*. The Complete Library of Christian Worship, Volume 3. Peabody: Hendrickson Publishers.
- White, James F. 2000. *Introduction to Christian Worship*. Nashville: Abingdon Press.
- Wilson-Dickson, Andrew. 1997. *A Brief History of Christian Music*. Oxford: Lion Publishing.

Judita Paljević-Kraljik

The Role and the (Lack of) Need for Silence in Worship

Sažetak

The author of this article explores whether there should be a space for silence in the worship of God in believers' lives, church services and the part of the service in which God is praised with songs. To carry out the study, the author compared worship services of two churches in Zagreb – the Evangelical Pentecostal Church “Rock of Salvation” and the Church of Christ (on Kušlanova Street). The author analyzed the presence and role of silence, considering the non-use of musical instruments in the Church of Christ and concluded that the “empty” space in the church service between individual smaller parts is used in various ways. The author presented different definitions of silence or quietness, which nowadays for many no longer means absolute silence, by putting in dialogue the interviews with the pastors of the mentioned churches – Ratko Medan and Mislav Ilić – and the reflections of theologians and experts in the field of Christian services. The same problem is also put against the backdrop of modern times that are both unfamiliar and uncomfortable with silence.